IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
Volume 21 Issue 02 May 2026

XORAZM XALQ QO‘SHIQLARIDA POETIK MA’NONING IFODALANISHI

Saparboyeva Gulzoda
Qoraqalpoq davlat universiteti
2-kurs Lingvistika: o‘zbek tili magistranti
Ilmiy rahbar:f.f.n.,dotsent. **Madaminov Abdurahmon**
Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20229356

Annotatsiya: Mazkur maqolada Xorazm xalq qo‘shiqlarida lingvistik ma’noning ifodalanish xususiyatlari,lingvopoetik yondashuv asosida tahlil qilinadi.Xorazm xalq qo‘shiqlarining o‘ziga xos lingvistik xususiyatlari ularni ajratib turadi. Ularning leksikon tarkibi ko‘pincha tarixiy atamalar, dialektal birliklar, metaforalar va lirik tasvirlarni o‘z ichiga oladi. Morfologik jihatdan sifatlar-ravishlar va fe’l shakllari ko‘pincha ishlatiladi. Takrorlash, ohangdorlik va qisqa, jozibali so‘zlar sintaktik tuzilishning muhim tarkibiy qismlari hisoblanadi. Tadqiqotda ramziy obrazlar, metaforik ifodalar, rang semantikasi va tabiat komponentlari orqali yuzaga keladigan qo‘shimcha ma’no qatlamlari aniqlanadi. Tahlillar natijasida konnotativ birliklarning tizimli xarakterga ega ekani hamda ular qo‘shiqlarning emotsional-ekspressiv ta’sirini kuchaytirishi asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: konnotatsiya, denotatsiya, lingvopoetika, Xorazm folklori, xalq qo‘shiqlari, semantika, obraz, metafora, ramz, implitsit ma’no.

Аннотация:В данной статье анализируются особенности выражения коннотативного значения в народных песнях Хорезма на основе лингвопоэтического подхода. В ходе исследования выявлены дополнительные смысловые слои, формируемые посредством символических образов, метафорических выражений, цветовой семантики и природных компонентов. Результаты анализа показывают, что коннотативные единицы обладают системным характером и усиливают эмоционально-экспрессивное воздействие песен.

Ключевые слова: коннотация, денотация, лингвопоэтика, хорезмский фольклор, семантика, образ, метафора, символ, имплицитное значение.

ABSTRACT: This article examines the features of connotative meaning expression in Khorezm folk songs based on a linguopoetic approach. The study identifies additional semantic layers formed through symbolic images, metaphorical expressions, color semantics, and natural elements. The results demonstrate that connotative units have a systematic nature and enhance the emotional and expressive impact of the songs.

Keywords: connotation, denotation, linguopoetics, Khorezm folklore, folk songs, semantics, image, metaphor, symbol, implicit meaning.

Kirish

Xorazm xalq qo‘shiqlari uzoq tarixga ega bo‘lib, xalqning ma’naviy hayoti, turmush tarzi, mehnat faoliyati va estetik e’tiqodlari bilan chambarchas bog‘liq holda rivojlangan og‘zaki ijodiy ijod namunasidir. Avloddan-avlodga og‘zaki ravishda o‘tib kelayotgan bu qo‘shiqlar qadimgi Xorazm hududida yashovchi etnik guruhlarning ijtimoiy-madaniy hayoti, tarixiy jarayonlari va an’anaviy dunyoqarashini aks ettiradi. Ularning kelib chiqishi juda qadimgi davrlarga borib taqaladi va ilmiy adabiyotlarda rivojlanishning dastlabki bosqichlari mehnat faoliyati va ibtidoiy madaniyatning marosim qo‘shiqlari bilan bog‘liq ritmik ohanglar bilan boshlanganligi qayd

etilgan. Xorazm qo‘shiqlarining tarixiy rivojlanishini o‘rganayotganda, ular faqat estetik talablar natijasi emas, balki jamiyatning ijtimoiy, iqtisodiy va ma’naviy talablaridan kelib chiqqan murakkab madaniy hodisa ekanligini yodda tutish muhimdir.Xalq og‘zaki ijodi insoniyat madaniy merosining eng qadimiy va barqaror shakllaridan biri bo‘lib, unda milliy tafakkur, ijtimoiy tajriba hamda estetik qarashlar mujassam holda namoyon bo‘ladi. O‘zbek folklorining tarkibiy qismi sifatida Xorazm xalq qo‘shiqlari o‘zining boy poetik tizimi, obrazlilik darajasi va emotsional-ekspressiv vositalarining rang-barangligi bilan alohida ajralib turadi. Ushbu qo‘shiqlarda voqelik nafaqat to‘g‘ridan-to‘g‘ri, balki bilvosita — ramziy va ko‘chma ma’nolar orqali aks ettiriladi. Bu esa ularni lingvistik va lingvopoetik jihatdan tadqiq etishda konnotativ ma’no muammosini markaziy masalalardan biriga aylantiradi.

Zamonaviy tilshunoslikda konnotativ ma’no leksik birlikning denotativ mazmunidan tashqari yuzaga keladigan qo‘shimcha semantik, emotsional va baholovchi komponent sifatida talqin qilinadi. Ayniqsa, badiiy matnlarda konnotatsiya mazmunni chuqurlashtiruvchi va estetik ta’sirni kuchaytiruvchi asosiy vositalardan biri hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, xalq qo‘shiqlari, xususan, Xorazm vohasiga oid qo‘shiqlar konnotativ ma’noning tabiiy va boy namunasini taqdim etadi. Ularda so‘z va obrazlar tizimi orqali xalqning ruhiy olami, estetik ideallari va ijtimoiy munosabatlari yashirin shaklda ifodalanadi.

Metodologiya va adabiyotlar tahlili

Mazkur tadqiqot Xorazm xalq qo‘shiqlarida konnotativ ma’noning ifodalanish xususiyatlarini aniqlashga qaratilgan bo‘lib, unda kompleks yondashuv asosida bir nechta ilmiy metodlardan foydalanildi. Avvalo, tadqiqotning nazariy asosini umumiy tilshunoslik, semantika va lingvopoetika yo‘nalishlaridagi ilmiy qarashlar tashkil etadi. Shu nuqtai nazardan, konnotativ ma’no fenomenini o‘rganishda semantik tahlil yetakchi metod sifatida tanlandi. Ushbu metod yordamida qo‘shiqlardagi leksik birliklarning denotativ va konnotativ qatlamlari o‘zaro qiyosiy ravishda ajratildi va tahlil qilindi.

Tadqiqot jarayonida deskriptiv (tasviriy) metod ham muhim o‘rin tutdi. Bu metod orqali Xorazm xalq qo‘shiqlarida uchraydigan obrazli birliklar, ramziy ifodalar va metaforik konstruksiyalar tizimli ravishda tavsiflandi. Shuningdek, lingvopoetik tahlil metodi qo‘llanilib, til birliklarining badiiy-estetik funksiyasi, ularning emotsional-ekspressiv yuklamasi aniqlashtirildi. Bu esa konnotativ ma’noning faqat semantik emas, balki estetik hodisa sifatidagi mohiyatini ochib berishga xizmat qildi.

Xorazm xalq qo‘shiqlarida konnotativ ma’noning ifodalanishini o‘rganish masalasi bir necha ilmiy yo‘nalishlar — semantika, lingvopoetika va folklorshunoslik kesishgan nuqtada shakllanadi. Shu sababli mazkur tadqiqot uchun mahalliy tilshunos olimlarning ishlari nazariy va metodologik asos vazifasini bajaradi.

Avvalo, o‘zbek tilshunosligida lingvopoetik yondashuvni rivojlantirgan olimlardan biri N. Mahmudov hisoblanadi. Uning “Lingvopoetika asoslari” asarida badiiy matn tilining xususiyatlari, undagi estetik funksiya va obrazlilik masalalari atroflicha yoritilgan [1]. Olim badiiy matnda til birliklari faqat nominativ vazifani bajarmasligini, balki muallif niyatini, estetik maqsadini ifodalovchi vosita ekanligini ta’kidlaydi. Mazkur yondashuv Xorazm xalq qo‘shiqlaridagi konnotativ ma’noni aniqlashda muhim nazariy tayanch bo‘lib xizmat qiladi.

Sh. Rahmatullayevning “Hozirgi o‘zbek adabiy tili” asari esa leksikologiya va semantika masalalarini tizimli yoritgani bilan ahamiyatlidir. Ushbu asarda so‘z ma’nosining ko‘p qatlamliligi, ya’ni denotativ va konnotativ jihatlari ilmiy asosda izohlanadi [2].Rahmatullayevning qarashlari asosida qo‘shiqlardagi leksik birliklarning qo‘shimcha ma’no yuklamalari, ularning emotsional-ekspressiv xususiyatlari tahlil qilinadi.

Bundan tashqari, Q. Sodiqovning “O‘zbek tili leksikologiyasi” asarida ham so‘z semantikasi, ko‘chma ma’no, metafora va boshqa semantik hodisalar keng yoritilgan. Muallif

leksik birliklarning kontekstga bog‘liq holda yangi ma’no kasb etishini ta’kidlaydi. Bu jihat ayniqsa xalq qo‘shiqlaridagi obrazli ifodalarni tahlil qilishda muhim ahamiyat kasb etadi [3].

Folklorshunoslik yo‘nalishida T. Mirzayevning “O‘zbek xalq og‘zaki ijodi” asari xalq qo‘shiqlarining janr xususiyatlari, tematikasi va badiiy tuzilishini yoritadi. Muallif xalq qo‘shiqlarining obrazlarga boyligi va ularning ramziy mazmun kasb etishini alohida qayd etadi. Biroq ushbu asarda konnotativ ma’no masalasi maxsus tahlil obyekti sifatida chuqur o‘rganilmagan [4].

X. To‘raqulovning “O‘zbek folklori nazariyasi” hamda M. Jo‘rayevning “Folklorshunoslik asoslari” asarlarida folklor matnlarining nazariy jihatlari, ularning poetik tizimi va ifoda vositalari tahlil qilinadi. Ushbu ishlarda xalq og‘zaki ijodida obrazlilik va ramziylikning ustuvorligi qayd etilgan bo‘lsa-da, konnotativ semantika masalasi ko‘proq umumiy yondashuv darajasida yoritilgan.

Tahlil qilingan adabiyotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek tilshunosligida konnotatsiya, lingvopoetika va folklor masalalari alohida yo‘nalishlarda yetarlicha o‘rganilgan. Biroq aynan Xorazm xalq qo‘shiqlari materialida konnotativ ma’noning ifodalanishi kompleks tarzda tadqiq etilmagan. Shu jihatdan mazkur tadqiqot mavjud ilmiy qarashlarni umumlashtirib, ularni aniq folklor materiali asosida rivojlantirishga qaratilganligi bilan ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Natijalar va muhokama

Mazkur tadqiqot natijalari Xorazm xalq qo‘shiqlarida konnotativ ma’no tizimli va ko‘p qatlamli hodisa ekanligini ko‘rsatdi. Tahlillar asosida aniqlanishicha, konnotativ ma’no faqat stilistik bezak emas, balki mazmunni shakllantiruvchi asosiy semantik komponent hisoblanadi.

Birinchi muhim natija — ramziy obrazlarning yuqori chastotada qo‘llanishidir. Xususan, Xorazm qo‘shiqlarida “bulbul”, “gul”, “yor”, “oy”, “daryo” kabi birliklar muntazam ravishda konnotativ ma’no tashuvchi element sifatida ishlatiladi. Masalan:

“Bulbul bo‘lib sayradim gul yuzing uchun”

Ushbu misolda “bulbul” leksik birligi denotativ jihatdan qush nomini bildirsa-da, kontekstda u oshiq obrazini anglatadi. “Gul” esa ma’shuqa timsoli sifatida qo‘llanadi [5]. Natijada ikki obraz o‘rtasida sevgi munosabati ramziy tarzda ifodalanadi. Bu holat konnotatsiyaning metaforik asosda shakllanishini ko‘rsatadi.

Ikkinchi natija — metaforik ifodalarning emotsional-ekspressiv yuklama hosil qilishdagi roli bilan bog‘liq. Tahlil qilingan materiallarda quyidagi kabi birliklar faol uchraydi:

“Yuragim yonadi sensiz har kecha”

“Ko‘nglim muzladi sovuq so‘zlardan”

Bu misollarda “yonish” va “muzlash” fe’llari fiziologik jarayonni emas, balki ruhiy holatni ifodalaydi. Demak, metafora orqali insonning ichki kechinmalari konkretlashtiriladi va tinglovchiga ta’sirchan shaklda yetkaziladi. Bu esa konnotativ ma’noning psixologik ta’sir kuchini oshiradi [6].

Uchinchi muhim natija — rang komponentlarining konnotativ semantikasi bilan bog‘liq. Xorazm qo‘shiqlarida ranglar faqat vizual belgini emas, balki emotsional holatni ham bildiradi:

“Qora ko‘zlaringda g‘am yashirin”

“Oq yuzingdan nur yog‘ilar”

Bu yerda “qora” — iztirob va ichki og‘riqni, “oq” esa poklik va go‘zallikni anglatadi [7].Ranglarning bunday semantik kengayishi xalqning estetik tafakkuri va madaniy kodlari bilan uzviy bog‘liq ekanligini ko‘rsatadi.

To‘rtinchi natija — tabiat obrazlari orqali berilgan konnotatsiyaning yuqori darajada tizimliligi bilan izohlanadi. Masalan:

“Tunlarim uzun bo‘ldi sensiz”

“Yomg‘ir yog‘ar, ko‘z yoshimdek tinmay”

Bu misollarda “tun” — yolg‘izlik va hijronni, “yomg‘ir” esa qayg‘u va ko‘z yoshni ifodalaydi. Tabiat hodisalari inson ruhiyati bilan parallel qo‘yilib, semantik ko‘chish yuzaga keladi [8].Bu hodisa lingvopoetik parallelizm sifatida baholanadi.

Beshinchi natija — implitsit va kinoyaviy ifodalarning mavjudligi bilan bog‘liq. Ayrim qo‘shiqlarda fikr to‘g‘ridan-to‘g‘ri emas, balki yashirin tarzda beriladi:

“Yor ketdi, yo‘llar qoldi jim-jit”

Bu yerda yo‘lning “jim-jit”ligi aslida ichki bo‘shliq va ruhiy iztirobni bildiradi. Bu kabi implitsit birliklar matnning chuqur semantik qatlamini tashkil etadi [9].Avvalo, N. Mahmudov tomonidan ilgari surilgan lingvopoetik nazariyaga ko‘ra, badiiy matnda til birliklari estetik funksiyani bajaradi. Ushbu tadqiqot natijalari bu fikrni to‘liq tasdiqlaydi, chunki Xorazm xalq qo‘shiqlarida konnotativ ma’no aynan estetik ta’sirni shakllantiruvchi asosiy omil sifatida namoyon bo‘ladi.Voha qo‘shiqlari matnidagi birliklar polisematik xususiyatlari ham xilma-xildir.Xalq qo‘shiqlarida polisemiya shevalarga nisbatan turg‘un bo‘lib so‘z ma’nosi nutq jarayoniga qarab o‘zgaravermaydi.Masalan :shevada ,, manglay’’ so‘zi arabiy tildagi peshona ma’nosini anglatadi.

″Ro‘molimni manglayima duyaman,
Go‘ynak giysam qizilinnan giyaman″.

Bu lug‘aviy birlik ma’no ko‘chishi natijasida ″predmet,narsaning oldingi
qismi yuza tomoni″ma’nosini bildiradi.

″Uyini so‘rasang,taqqa manglayda,
Aldi hovuz,gujum,payizli joyda″.

Shuningdek ,,manglay “so‘zi boshqa so‘zlar bilan birikib Xorazm shevasiga xos turli iboralar,frazeologizmlar hosil qiladi.

Shuningdek, Sh. Rahmatullayev va Q. Sodiqovlarning semantikaga oid qarashlari asosida aytish mumkinki, so‘z ma’nosining kengayishi va ko‘chma ma’nolar hosil bo‘lishi xalq og‘zaki ijodida ayniqsa faol jarayondir. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, Xorazm qo‘shiqlarida konnotatsiya tizimli xarakterga ega bo‘lib, u tasodifiy emas, balki an’anaviy poetik modelga asoslanadi [10].

Folklorshunoslik nuqtayi nazaridan T. Mirzayev va M. Jo‘rayevlar tomonidan qayd etilgan obrazlilik va ramziylik hodisalari mazkur tadqiqotda yangi aspekt — konnotativ semantika doirasida kengaytirildi. Ya’ni, oldingi tadqiqotlarda obraz mavjudligi qayd etilgan bo‘lsa, ushbu ishda uning semantik yuklamasi va funksional roli chuqur tahlil qilindi.

Xulosa

Mazkur tadqiqot natijalari Xorazm xalq qo‘shiqlarida konnotativ ma’no ifodalanishi murakkab va tizimli lingvopoetik hodisa ekanligini ko‘rsatdi. Tahlillar asosida aniqlanishicha, konnotatsiya qo‘shiqlar mazmunini shakllantiruvchi asosiy semantik komponent bo‘lib, u ramziy obrazlar, metaforik ifodalar, rang semantikasi va tabiat tasvirlari orqali yuzaga chiqadi.

Xususan, “bulbul”, “gul”, “yor” kabi obrazlar orqali sevgi va sadoqat, rang komponentlari orqali emotsional holatlar, tabiat hodisalari orqali esa inson ruhiyati bilvosita ifodalanadi. Bu esa qo‘shiqlarning nafaqat badiiy-estetik qiymatini oshiradi, balki ularning ko‘p qatlamli semantik tuzilishini ham ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mahmudov N. Lingvopoetika asoslari. – Toshkent: Fan, 2010. – 256 b.
2. Rahmatullayev Sh. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent: Universitet, 2006. – 432 b.
3. Yo‘ldoshev B. Matn lingvistikasi. – Toshkent: Fan, 2008. – 198 b.
4. Mirzayev T. O‘zbek xalq og‘zaki ijodi. Toshkent: O‘qituvchi, 1990. – 304 b.
5. Jo‘rayev M. Folklorshunoslik asoslari. – Toshkent: Fan, 2015. – 280 b.
6. To‘raqulov X. O‘zbek folklori nazariyasi. – Toshkent: Fan, 2012. – 220 b.

7. Qodirov M. Xorazm folklori. – Urganch: Xorazm nashriyoti, 2001. – 176 b.
8. Karimov S. O‘zbek tilining badiiy uslubi. – Toshkent: Fan, 2007. – 192 b.
9. Nurmonov A. O‘zbek tilshunosligi tarixi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2002. – 256 b.
10. Hojiyev A. O‘zbek tili semantikasi. – Toshkent: Fan, 2011. – 224 b.